

DOTYKAJĄC POWIERZCHNI PRZYMIOTNIKI OPISUJĄCE WRAŻENIA ODBIERANE PRZEZ ZMYŚL DOTYKU

EWELINA ŁADZIAK

Uniwersytet Śląski
e.ladziak@poczta.fm

Touching the surface

Adjectives describing the sensation perceived by the sense of touch

Studies carried out in this article are part of a larger project aimed to explore the vocabulary that describe world by the sense of touch and also continuing studies from another article: *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, which will soon be published in the fifth volume of „*Bo-gactwo polszczyzny w świetle jej historii*”. Adjectives, explored in this article, are being divided into two categories, describing the nature of the surface and its structure. There were selected more than 50 words from *Inny słownik języka polskiego* relating to the sense of touch. Four of them, which were located in the center of the categories, were detailed analyzed, these are adjectives: *gładki, szorstki, miękki, twardy*.

The analysis showed that the meaning of these words is very stable, which is one of the characteristics of vocabulary relating to the sense of touch. All of these words are also characterized by: a reference to human behavior, manner of speaking and its synesthetic transfer impressions received by the sense of touch to hearing.

Keywords: vocabulary, adjectives, touch, semantics

Słowa kluczowe: słownictwo, przymiotniki, dotyk, semantyka

Poznanie przez zmysł dotyku, choć z pozoru wydaje się być nieskomplikowanym procesem, a orzekanie o nim jedynie krótkim stwierdzeniem, w istocie jest bardzo złożonym i wysoce subiektywnym sposobem odbioru bodźców. Dowodem przedstawionego poglądu jest słownictwo opisujące doznania odbierane przez wspomniany receptor, które stanowi grupę liczną, można nawet stwierdzić, że jednorodną (pod względem rozwoju semantycznego, poświadczeń użycia, sposobu definiowania znaczenia), a jednocześnie bardzo ogólnie obrazującą poznanie przez dotyk, dlatego próba podzielenia wyrazów na kategorie (które można wyodrębnić na podstawie nie tylko ich znaczenia, ale także np. wartości), jest trudna.

Przedmiotem przedstawionych poniżej badań są przymiotniki obrazujące bodźce odbierane przez zmysł dotyku, jednakże, zanim zostanie zaprezentowany materiał językowy, warto przybliżyć metodę jego wyodrębniania i analizy, która zobrazuje, jak obszerne jest to słownictwo¹.

W celu wytyczenia warunków, które muszą spełniać wyrazy, aby zostały uwzględnione w projekcie, niezbędnym było opracowanie definicji dotyku, co już stanowiło nie lada wyzwanie, gdyż zakres bodźców odbierany przez ten receptor, w zależności od przyjętej koncepcji, różni się. W niniejszym artykule został przyjęty pogląd Étienne Bonnot de Condillaca przedstawiony na kartach *Traktatu o wrażeniach*, gdzie filozof określa ramy poznania przez dotyk i włącza w jego granice: bodźce ucisku na skórę, ruchu, odczuwanie ciepła i zimna, a także utrzymywanie równowagi [Condillac 1958: 88–94]. Warto podkreślić, że trzy ostatnie cechy wymienione przez Condillaca (odczuwanie ruchu, temperatury oraz utrzymywanie równowagi) są przez niektórych badaczy określane jako bodźce odbierane przez dodatkowe zmysły [Pajdzińska 1996: 114]. Wybór koncepcji sprawił, że materiał językowy mający wejść w ramy badawcze, rozrósł się, dlatego niezbędnym było wyodrębnienie z dostępnych prac leksykograficznych definicji dotyku, a posłużyła temu analiza (synchroniczna i diachroniczna) artykułów hasłowych leksemu *dotykać*, która szczegółowo została opisana we wspomnianym artykule [Ładziak 2013]. Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić definicję, której zadaniem było wyselekcjonowanie wyrazów w celu analizy poznania przez dotyk

¹ Niniejszy artykuł jest efektem kolejnego etapu badań prowadzonych w ramach większego projektu, mającego zbadać słownictwo opisujące poznanie świata przez zmysł dotyku, a jednocześnie kontynuacją tematu poruszonego w tekście: *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, który zostanie wkrótce opublikowany w piątym tomie „Bogactwa polszczyzny w świetle jej historii”.

w języku polskim. Definicja *dotykać* to: 'zbliżyć coś do kogoś, czegoś aż do zetknięcia'. Przedstawione metody pozwoliły wyłonić obszerną grupę wyrazów, z których aż 70 stanowią przymiotniki. Tak duża liczba leksemów została podzielona pomiędzy 5 kategorii opisujących kolejno: temperaturę, wilgotność, ruch, charakter powierzchni i strukturę powierzchni – ostatnie dwie grupy są najbardziej rozbudowane i to właśnie analiza wyrazów wchodzących w ich skład została przedstawiona w niniejszej pracy.

Przyjętą metodą badawczą wybraną do opisu wyodrębnionych przymiotników jest skupienie się na ich strukturach predykatowo-argumentowych, z kolei termin „przymiotnik” rozumiany jest jako leksem w pozycji przyrzeczownikowej, którego „paradygmaty zbudowane są w oparciu o zdeterminowane składniowo kategorie fleksyjne przypadku, liczby i rodzaju” [Szupryczyńska 1980: 12]. Wyrazy poddane analizie w niniejszym artykule są przymiotnikami właściwymi, czyli leksemami „o prymarnej funkcji składniowej przydawki, oznaczających cechy i właściwości określanych rzeczowników i odmieniających się przez przypadki, liczby i rodzaje” [Strutyński 2000: 137].

Grupa leksemów opisująca poznanie powierzchni (jej charakter i strukturę) liczy ponad 50 przymiotników, które zostały wyodrębnione z *Innego słownika języka polskiego*. Z uwagi na obszerność materiału, a także cel przedstawionych badań (zakreślenie tendencji rozwoju omawianego słownictwa), analizie zostały poddane 4 wyrazy, które stanowią centra pól znaczeniowych, charakteryzują się wysoką frekwencją użycia oraz stanowią element opisu znaczenia leksemów znacznie rzadziej notowanych w słownikach. Wyodrębnione dwie grupy wyrazów zostały rozdzielone pomiędzy dwie kategorie opisujące charakter powierzchni i jej strukturę.

Przymiotniki opisujące poznawalne dotykiem cechy powierzchni zostały przyporządkowane do wspomnianych wyżej kategorii na podstawie wyodrębnionych definicji następujących słów: *powierzchnia*, *charakter* (cecha), *struktura* (budowa). W prowadzonych badaniach *powierzchnia* rozumiana jest jako 'zewnątrzna strona czegoś: gładka, szorstka...' [definicja opracowana na podstawie m.in. SJP Szymczaka]. Jak pokazała analiza wyrazów hasłowych, definicje znaczeniowe bardzo często będą zawierały słowo *powierzchnia*. Dużo bardziej problematyczne okazało się podzielenie rodzajów poznania powierzchni, jednakże wyjście z analizą poza przymiotniki pozwoliło ustalić dwa sposoby jej poznania, różniące się sposobem dotyku, jego siłą i długością kontaktu z poznawanym obiektem. Wyrazy będące efektem poznania przez dotyk długi i delikatny zostały uznane za charakter powierzchni, natomiast te, które były efektem poznania szybkiego i gwałtownego za strukturę powierzchni.

Grupę wyrazów obrazujących poznanie charakteru powierzchni reprezentują dwa przeciwstawne wobec siebie przymiotniki *gładki* i *szorstki*. Wykazują one bardzo duże podobieństwo rozwoju semantycznego i bezsprzecznie odnoszą się do poznania przez zmysł dotyku, czego dowodem są definicje znaczeniowe oraz przykłady użycia zarówno w źródłach współczesnych jak i historycznych.

Obecnie *gładki* (lub ściślej rzecz ujmując – powierzchnia *gładka*) to powierzchnia:

‘pozbawiona nierówności’ [ISJP]
‘mająca jednostajną powierzchnię bez nierówności, chropowatości, bez zmarszczek, nie porośnięta’ [SJPD]

Wymienione definicje stanowią kwintesencję znaczenia słowa, znajdującą się na pierwszym miejscu artykułów hasłowych współczesnych opracowań leksyko-graficznych. Stabilność sensu potwierdza jego rozwój historyczny, od XV wieku posiada stałe znaczenie:

‘równy, wygładzony, niechropowaty’ [SStp]
‘o równej powierzchni’ [SXVI]
‘na dotknięcie, niechropawy, niesękowaty, tłusty, pulchny, niekosmaty, bez fałd’ [SL]
‘na dotknięcie, nie chropawy, nie sękowaty’ [SWil]
‘w dotknięciu bez fałd’ [SW]

Gładki, czyli poznawany przez dotyk, poświadczony jest następującymi przykładami użycia:

kamień może być większy, gładszy albo chropawy [SXVI]
todyga gładka korę ma aż do śliskości gładką [SL]
pod palcami ręki czuł chłodny i gładki metal [SJPD]
czytniki tym razem były większe, ich przyleganie i gładkie ocieranie się o skórę sprawiło przyjemność [Korpus PWN]

Niestety im starsze źródła, tym mniej poświadczeń tekstowych, jednakże stałość znaczenia potwierdzają także słowniki etymologiczne (np. od psl. **gladъkъ* ‘mający równą powierzchnię’ [SEBoryś]).

Oprócz znaczenia odnoszącego się do poznania zmysłem dotyku warto zwrócić uwagę na pozostałe sposoby użycia słowa *gładki*. Już w okresie staropolskim wyraz oznaczał powierzchnie pozbawione włosów:

‘gładki przez brak włosów’ [SStp]

DOTYKAJĄC POWIERZCHNI. PRZYMIOTNIKI OPISUJĄCE WRAŻENIA...

By w kolejnych wiekach wzbogacić definicję o sens:

'obiekty tłuste, utuczone, dobrze wyglądające' (<kukolki> *przejmują im pokarmy, dlatego też gładsze niżli dzieci rodzone bywają* [SXVI])

'śliskie' (*kwieć czerwona, szarłatowej barwy, gładka a gęsta* [SXVI])

'materiały niewytlaczane' (np. gładki aksamit [SL, SXVI, SWil])

Od XVI wieku *gładki* opisuje także urodę ludzi oraz ich zachowanie (grzeczność, obyczajność):

żonę gładką mając, bał się by go dla niej nie zabito; z wierzchu gładka postawa w sercu nieprawość; gładki i obyczajny, gładki albo szpetny [SXVI]

W tym czasie wyraz oznaczał także osobę łagodną, bezkonfliktową (*drugie panowanie jest łagodne, gładkie a znośne* [SXVI]), swobodną w mowie (*w mowie dobrym chrześcijaninem nie tego ja zowę, co umie dyskutować i ma gładką mowę* [SXVI]), ale także przez łatwość wyrażania się skorą do kłamstwa (*przeto nie ufajmy gładkim słowom jego* [SXVI]). Bardzo ciekawym elementem rozwoju znaczenia przymiotnika jest jego przeniesienie na inny zmysł – słuch. Mowa jak i dźwięki mogą być gładkie (*głos gładki (...) zna człowieka opatrznego, dowcipnego* [SXVI]). Zakres znaczeń słowa od XVI wieku jest stały, kolejno można wymienić następujące sensy: 1. gładki na dotknięcie, nie chropawy, 2. nie kosmaty, nie obrosły; 3. bez fałd; 4. swobodnie się wypowiadający; 5. piękny, śliczny; 6. miły, łagodny; 7. przyjemny dźwięk (głos, ton głosu); 8. tkanina jednobarwna, bez wzorów.

Podobną tendencję rozwoju semantycznego można zaobserwować podczas analizy przymiotnika *szorstki*. Współcześnie wyraz posiada jedno główne, trwałe, stałe znaczenie:

'pokryty drobnymi, twardymi wypukłościami i bywa w dotyku nieprzyjemny' [ISJP]

'mający niegładką powierzchnię, chropowaty, krostopaty' [SJPD]

Sens opisany jak *niegładki* jest częstym elementem opisu znaczenia w definicjach wyrazu *szorstki*, nie tylko w słownikach współczesnych, ale także historycznych:

'szorstkość – niegładkość, chropowatość' [SL]

'niegładki chropawy, gdy nierówności tak małe, że ich okiem nie dostrzegamy, a tylko ręką gładząc czujemy' [SWil]

'niegładki, chropowaty, ostry, krostopaty' [SW]

Stalość znaczenia potwierdzają odnotowane w źródłach przykłady:

łodyga szorstka kiedy kosmatość na niej ostra; kto zwolna głaszcze nie uczuje szorstkości [SL]
poczuł na rękę szorstki koci język; skarpety z owczej wełny były bardzo szorstkie [ISJP]
niedźwiedź przesuwiał szorstkim językiem po twarzy chłopca [SJPD]
szarmancko ucałował jej dłoń, ciężką i zimną, szorstką jak grzbiet okonia;
Czuł, że dotyk jest szorstki, a zarazem ciepły; Położyłam dłonie na szorstkiej linie; końcami palców dotknął czegoś, co nie było głową, lecz czymś szorstkim [Korpus PWN]

Warto przyrzeć się również pozostałym sensom przymiotnika *szorstki*. W XIX wieku wyraz posiada więcej niż jedno znaczenie. *Szorstki* umysł świadczy o braku łagodności [SL], osoby *szorstkie* są 'przykre do pożycia'; 'mają twardy charakter'; są 'niełagodne, surowe' [SWil]; 'nieprzyjemne, oschłe' [SJPSobol], ale także nie posiadające gładkiej mowy, czyli nie potrafiące się swobodnie wyrażać (*polubił ją, mimo że była szorstka i małomówna* [SJPD]). Na początku XX wieku można zaobserwować, że przymiotnik zaczął opisywać także bodźce odbierane przez zmysły słuchu, szorstki dźwięk, to dźwięk 'nieczysty, chrapliwy, brzmiący ostro, przenikliwie' [SJPD].

Po przeprowadzonej analizie z łatwością można wskazać punkty wspólne rozwoju obu wyrazów, występujących do siebie w antonimicznej opozycji. Punktami wspólnymi są:

- a) stałe główne znaczenie, które od czasów najdawniejszych znajduje się na pierwszym miejscu i odnosi się do poznania powierzchni przez zmysł dotyku;
- b) analogiczny rozwój znaczeń peryferyjnych (odniesienie do zachowania człowieka, sposobu jego wysławiania się, synestezyjne przeniesienie wrażeń odbieranych przez zmysł dotyku na słuch).

Elementami zaświadczającymi o opozycyjności zbadanych przymiotników świadczy:

- a) opis wyrazu *szorstki* jako *niegładki*;
- b) znaczenie odnoszące się do zachowania człowieka (człowiek gładki jest łagodny, człowiek szorstki – niełagodny);
- c) opozycja *gładkiego* (przyjemnego) i *szorstkiego* (nieprzyjemnego) dźwięku.

Artykuły hasłowe przeanalizowanych wyrazów zawierały wiele przymiotników, które także zostały zakwalifikowane do kategorii charakteru powierzchni, jednakże ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu, nie zostaną

DOTYKAJĄC POWIERZCHNI. PRZYMIOTNIKI OPISUJĄCE WRAŻENIA...

w tym miejscu zanalizowane, a jedynie wymienione. Leksemy znajdujące się bliżej pola znaczeniowego słowa *gładki* pochodzą głównie od nazw materiałów i opisują cechy ich powierzchni: *jedwabisty, atlasowy, muślinowy, aksamitny*. Grupa wspomnianych przymiotników zawiera także wyraz *śliski*, który odnosi się do charakteru powierzchni (ma charakter gładki), struktury powierzchni (konsystencja płynna), a także wilgotności (obiekt śliski zwykle jest mokry). Jak widać na przykładzie leksemu *śliski*, istnieją przymiotniki, które bardzo trudno sklasyfikować, a które jednocześnie stanowią doskonały przykład nieuchwytności i subiektywności poznania przez dotyk. Dużo mniej trudności sprawia przyłączenie wyrazów do pola znaczeniowego leksemu *szorstki*, w którego skład wchodzi następujące przymiotniki: *chropawy* (lub *chropowaty* – najwyższa frekwencja), *grudkowaty, krostowaty, falisty, bruzdowaty, porowaty*.

Grupa wyrazów reprezentująca strukturę powierzchni poznawanych przez dotyk obiektów jest reprezentowana przez leksemy: *miękki* i *twardy*. We współczesnych słownikach języka polskiego przymiotnik *miękki* związany jest z odbiorem bodźców bezpośrednich, co dokumentują definicje znaczeniowe:

‘coś, co jest miękkie, łatwo się ugina pod naciskiem lub dotknięciem, ale daje się ciąć bez trudu. Daje się łatwo zginać, formować’ [ISJP]
‘uginający się pod wpływem ucisku, nie dający wrażenia twardości, sztywności przy dotykaniu, nietwardy, niesztywny’ [SJPD]
‘niedający wrażenia twardości przy dotykaniu’ [SJPSobol]
‘uginający się pod naciskiem, przy dotykaniu, ugniataniu’ [SJPSz]

Stołość znaczenia jest utrwalona także w słownikach historycznych:

‘poddający się naciskowi, poddający się dotykowi, zapadający się pod dotykiem (o rzeczach o rzadkiej konsystencji, często wilgotnych)’ [SXVI]
‘nie twardy’ [Sstp, SL i SWil]

Znaczenie główne poświadczają następujące przykłady użycia:

wszystkie ciało, które mierną siłą znacznie ściśnione być może, nazywa się miękkim [SL]
miękkie jak wosk, kołdra poduszka miękkie [SW]
położyli się na miękkich materacach [SJPD]
pochylił się nad jej dłonią, potem uścisnął miękką rękę gauleitera; Jest miękki w dotyku; Dotyk jego miękkich, ciepłych dłoni był najprzyjemniejszą pieczęcią, jakiej doświadczyła w życiu; naciągał na dłonie miękkie rękawiczki; wrażenie dotykania czegoś miękkiego [Korpus PWN]

Obok znaczenia głównego trzeba zwrócić uwagę na sensy peryferyjne.
Miękki człowiek:

‘uległy’ [ISJP]

‘dobroduszny, skłonny do okazywania uczucia’ [SJPD]

‘czuły, delikatny, łagodny’; ‘człowiek miękkiego serca’ [SWil]

Odnotować należy także odniesienie cechy odczuwanej dotykiem do sfery poznania przez słuch: tony miękkie, miękki dźwięk (wywołujące przyjemne wrażenia [SJPSz]).

Jak wykazuje analiza, w opozycji do przymiotnika *miękki* występuje leksem *twardy*, który, podobnie jak przeanalizowane wyżej jednostki, również posiada stałe, główne znaczenie odwołujące się do poznania przez zmysł dotyku. Sens wyrazu jest opozycyjny w stosunku do leksemu *miękki*:

‘trudno zgnieść, przeciąć lub odkształcić w inny sposób’ [ISJP]

‘nie uginający się pod naciskiem’ [SJPD]

‘nie ulegający odkształceniu przy dotykaniu, ugniataniu, zginaniu itp., słabo uginający się pod naciskiem; nieelastyczny, sztywny’ [SJPSz]

‘nieuginający się pod naciskiem, dający wrażenie sztywności przy dotyku’ [SJPSobol]

Staość znaczenia potwierdzają słowniki historyczne:

‘nie miękki, ścisły, zbity’ [SW]

‘ze ściśle spojonych ze sobą części złożony, niemiękki, który nie daje się łatwo rznąć, rysować, ugiąć’ [SWil]

a także przykłady użycia:

Na twarde drzewo twardej potrzeba siekiery [SW, SL]

trzeba mu czym twardym przeorać grzbiet; gdy części jakiego ciała są ze sobą tak spojone, że trzeba znacznej siły zażyć na rozdzielenie ich w ten czas to ciało nazywamy twardym; wszelkie ciało, które mierną siłą znacznie ściśnione być może nazywa się miękkim, które zaś tak znacznie się nie ściska, twardym [SL]

Martę ktoś dźwignął z ziemi, poznała twarde palce Pawła; w pewnej chwili potrafił coś niewielkiego i twardego, błyskawicznie cofnął rękę i zamknął palce na znaleźniku; Obrażenia ciała, jakich doznał Arkadiusz Owsianik i dwóch innych poszkodowanych, spowodowane zostały przez uderzenia twardym, tęnym narzędziem [Korpus PWN]

Należy także zwrócić uwagę na rozwój pozostałych znaczeń, wśród których znajduje się odniesienie do zachowania człowieka twardego: ‘nieczuły, uporny, srogi, surowy’ (*serce jego nad diament twardsze; teraz to ludzie twardzi jak kamień*,

DOTYKAJĄC POWIERZCHNI. PRZYMIOTNIKI OPISUJĄCE WRAŻENIA...

niczym nie poruszysz [SL]; człowiek twardy, nieprzełamany, dla zbytku cnoty [SWil]); 'tępy, zakuty' (twardego rozumu, co nietatwo pojmuje, czego uczą [SW]). Z kolei twarda mowa, twarde słowa są: 'nieskładne, niepłynne, niedźwięczne' (wiersz twardy i nieskładny szedł mu jak z kamienia [SW]), dźwięk twardy jest 'dosadny, silny, energiczny' (gdzieniegdzie ton twardszy, jak grzmot, to strzelanie [SW]).

Przeprowadzona analiza przymiotników *twardy* i *miękki* pozwala wyodrębnić części łączące rozwój wyrazów z kategorii struktury powierzchni:

- a) stałe, główne znaczenie odnoszące się do poznania struktury obiektów (poziomu ich gęstości i sprężystości) przez dotyk;
- b) podobny rozwój znaczeń peryferyjnych (odniesienie do ludzkiego zachowania oraz przeniesienie bodźców na doznania innego zmysłu – słuchu).

Wyrazy są także, podobnie jak *gładki* i *szorstki*, opozycyjne wobec siebie, o czym świadczy:

- a) opis wyrazu *twardy* jako *niemiękki*;
- b) opozycje *miękkiego* człowieka (uległy) do *twardego* człowieka (nieustępliwy);
- c) opozycja *miękkiego* (wywołuje przyjemne wrażenia) i *twardego* (gwałtowny, głośny, ostry) dźwięku.

Podobnie jak w kategorii opisującej charakter powierzchni, w artykułach hasłowych analizowanych wyrazów wymienione zostały przymiotniki, które wchodzi w ich pola znaczeniowe. Do leksemu *miękki* odnoszą się następujące wyrazy, które można podzielić na podkategorie:

- struktura luźna: *puszysty, pluszowy*;
- sypkość: *kaszowaty, ziarnisty, proszkowaty, miałki, kruchy, łamliwy*;
- gęstość: *oleisty, lepki, oleisty, ciastowaty, mazisty*.

Wyrazów wchodzących w grupę znaczenia *miękki* jest znacznie więcej, niż tych będących bliżej pola znaczeniowego *twardy*:

- struktura sztywna: *kamienisty, łuskowaty*;
- struktura elastyczna: *jędrny, sprężysty, galaretowaty, gąbczasty, piankowy*.

Wyrazów wchodzących w skład omówionych kategorii jest dużo więcej, jednakże nie charakteryzują się one tak wysoką frekwencją użycia jak omówione powyżej 4 przymiotniki.

Leksemy *gładki*, *szorstki*, *miękki*, *twardy* łączy wiele podobieństw (stałe znaczenie odnoszące się do poznania przez dotyk, przeniesienie bodźców na poznanie przez inny zmysł – słuch, odwołanie do zachowań ludzkich oraz ich umiejętności językowych). Podobieństwo jest tak wysokie, że istotnym wydaje się pytanie

o sens podziału czterech wyrazów na dwie kategorie. Wyjaśniając tę kwestię należy powrócić do początku artykułu, gdzie nakreślony został sposób poznania danych bodźców, a konkretnie ruch dłoni (długi i delikatny lub szybki i silny). Aby stwierdzić czy, obiekt jest *gładki* lub *szorstki* należy wykonać posuwisty dłonią ruch, przybliżony do czynności *głaskania* (*głaskać*, czyli delikatnie przesuwając po czymś dłonią [SJPSobol]). Z kolei określenie, czy powierzchnia poznawana jest *twarda* lub *mięka* wymaga całkowicie innego rodzaju ruchu, który wiąże się z użyciem siły. W artykułach hasłowych, opisujących znaczenie słowa *twardy*, zostały użyte wyrazy: ucisk, nacisk, ściśnięcie, ugniatanie (parafrazując: ‘działać z pewną siłą na coś’ [SJPSobol]). Analiza czasowników wchodzących w obręb badań prowadzonych nad rozwojem słownictwa, odnoszącego się do poznania przez zmysł dotyku w polszczyźnie, jest niezwykle interesująca, jednakże jej rzetelne opisanie znacznie przekracza objętość niniejszego artykułu.

Kolejną cechą omówionego materiału językowego jest jeszcze jeden sposób zgrupowania wyrazów, który nie jest związany z analizą czasowników, a bardzo wyraźnie podkreśla wartości ukryte w leksemach. Korzystając ze wspomnianego rozwiązania, w grupie wyrazów reprezentujących wartości pozytywne znalazłyby się przymiotniki *gładki* i *miękki*, które łączy nie tylko stałe, główne znaczenie, ale przede wszystkim sensory peryferyjne. Człowiek *miękki* i *gładki*, w bardzo ogólnym podsumowaniu, to osoba łagodna, bezkonfliktowa, natomiast *miękki*, *gładki* dźwięk, głos w analizowanych artykułach hasłowych określany jest jako przyjemny. Analogicznie sytuacja wyglądała w parze *szorstki*, *twardy* (człowiek *twardy*, *szorstki* jest nieustępliwy, surowy, natomiast *szorstki* i *twardy* dźwięk – nieprzyjemny). Analiza pod względem wartości byłaby niezwykle ciekawa ze względu na związki frazeologiczne, które tworzą wymienione wyrazy (*twarda głowa*, *twardy orzech do zgryzienia*, *gładkie słowa*, *mieć serce miękkie jak wosk*, *szorstki język*), jednakże jest to temat na osobny artykuł.

Podsumowując przeanalizowane przymiotniki, należy podkreślić tendencję, którą można zauważyć w przymiotnikach opisujących odczuwanie temperatury – znaczenie wyrazów odnoszących się do poznania przez zmysł dotyku jest stałe i na przestrzeni wieków ulegało niewielkim modyfikacjom, które ograniczały się do metaforycznych rozszerzeń sensów (np. *twardy*/*miękki* człowiek). O stabilności omówionych wyrazów świadczy także ich wysoka frekwencyjność („leksemy stabilne są z reguły obciążone frekwencyjnie, ale można wskazać z języka staropolskiego wiele przykładów przymiotników, którym wysoka frekwencja nie pomogła w przetrwaniu” [Kleszczowa 2012: 236]). Nie można zapominać również

o specyfice odbioru bodźców przez dotyk. Na przekór bowiem wysokiej subiektywności odbioru jest on jednocześnie zmysłem, który bardzo trudno wyrazić słowami, gdyż nie angażuje tak skomplikowanych procesów mentalnych jak odbiór bodźców wzrokowych czy słuchowych [por. Bartmiński 1990]. Leksemy odnoszące się do poznania bezpośredniego stanowią najstarszą warstwę słownictwa [Grybosiova 1989: 72], w tym fakcie można upatrywać tendencji tworzenia znaczeń metaforycznych i odnoszenia doświadczeń zmysłowych do świata emocji i uczuć (np. *serce twarde jak głaz*). Warto podkreślić, że najstarsze znaczenia omawianych słów (związane z poznaniem przez dotyk), są sensami bardzo trwałymi, które nie zmieniły się od wieków. Kwestią godną zastanowienia pozostaje zestawienie subiektywności poznania i niezwyklej stabilności znaczeń słów, które go opisują, jednakże odpowiedź na to pytanie wymaga interdyscyplinarnej wiedzy.

Bibliografia

Źródła

- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KORPUS PWN: *Korpus Języka Polskiego PWN* [on-line], Wydawnictwo PWN (dostęp: 20.10.2012). Dostępny w: <http://korpus.pwn.pl/>.
- PSDP: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, red. S. Reczek, Wrocław 1968: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SBAŃ: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, A. Bańkowski, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SBR: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. A. Brückner, Warszawa 1970.
- SEBORYŚ: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, red. W. Boryś, Kraków 2005: Wydawnictwo Literackie.
- SFJP: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, red. S. Skorupka, Warszawa 1967–1968.
- SJPD: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SL: *Słownik języka polskiego*, B. S. Linde, Warszawa 1807–1814.
- SJPSOBOL: *Słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2006.
- SSŁAW: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, red. F. Sławski, Kraków 1952–1982.

EWELINA ŁADZIAK

- SSTP: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1-11, Warszawa – Wrocław – Kraków 1966-2000: IJP PAN.
- SJPSZ: *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1-3, Warszawa 1996: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1-8, Warszawa 1900-1927.
- SWIL: *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, M. Bohusz-Szyska, t. 1-2, Wilno 1861.
- SXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław– Warszawa– Kraków 1966: Ossolineum.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz, Warszawa 2003: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Opracowania

- BARTMIŃSKI J., 1990: *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- CONDILLAC DE E.B. , 1958: *Traktat o wrażeniach*, Kraków.
- GOŁASZEWSKA M., 1997: *Estetyka pięciu zmysłów*, Warszawa–Kraków.
- GRYBOSIOWA A., 1989: *Opozycja homo | | animal w polu wyrazowym percepcji węchowej*, „Prace Językoznawcze. Studia historycznojęzykowe”, t. 17, red. I. Bajerowa, Katowice.
- KLESZCZOWA K., 2012: *Stabilne w żywiole przemian. Ze studiów nad historią polskich przymiotników*, w: *Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa*, red. K. Kleszczowa, Katowice.
- ŁADZIAK E., 2013: *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, „Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii”, t. 5, Katowice.
- PAJDZIŃSKA A., 1996: *Wrażenia zmysłowe jako podstawa metafor językowych*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury”, t. 8, red. J. Bartmiński, Lublin.
- STRUTYŃSKI J., 2000: *Gramatyka polska*, Kraków.
- SZUPRYCZYŃSKA M., 1980: *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń.

Dotykając powierzchni
Przymiotniki opisujące wrażenia odbierane przez zmysł dotyku
(streszczenie)

Badania przeprowadzone do niniejszego artykułu są częścią większego projektu, mającego zbadać słownictwo opisujące poznanie świata przez zmysł dotyku, a jednocześnie kontynuacją tematu poruszonego w tekście: *Czy można odczuwać temperaturę za pomocą dotyku? Analiza przymiotników określających wysokość temperatury w języku polskim*, który zostanie wkrótce opublikowany w piątym tomie „Bogactwa polszczyzny w świetle jej historii”. Przymiotniki, zbadane w niniejszym artykule, zostały podzielone na dwie kategorie, opisujące charakter powierzchni i jej strukturę. Z *Innego słownika języka polskiego* wyłonionych zostało ponad 50 wyrazów odnoszących się do poznania przez zmysł dotyku. Szczegółowej analizie zostały poddane 4 leksemy, które znajdują się w centrum wyłonionych kategorii, są to przymiotniki: *gładki, szorstki, miękki, twardy*.

Analiza wykazała, że znaczenie wspomnianych wyrazów jest bardzo stabilne, co jest jedną z cech charakterystycznych słownictwa odnoszącego się do poznania bezpośredniego przez zmysł dotyku. Wszystkie omówione wyrazy charakteryzują się także: odniesieniem do zachowań człowieka, sposobu jego wysławiania się oraz synestezyjnym przeniesieniem wrażeń odbieranych przez zmysł dotyku na słuch.